

Handen in diverse culturen

Handen hebben een grote symbolische waarde. Met een handgebaar voegen we betekenis toe aan ons woord. In sommige culturen is de hand het symbool van macht. De houding van de hand geeft bij het boeddhisme de betekenis van een beeld aan.

In het Cultureel Centrum 'Hofke van Chantraine' in mijn gemeente Oud-Turnhout ben ik curator van een thematische tentoonstelling onder de titel '944 handen'. Deze titel is gekozen omdat er in het Nederlands 944 woorden zijn die met 'hand' beginnen. De tentoonstelling is een zoektocht naar 'handen' als drager van een symbool. Naast hedendaagse kunst is er veel aandacht voor de 'hand' in niet-westerse culturen.

In dit artikel beperk ik me tot drie items: de symboliek van de hand in sommige Afrikaanse culturen, de betekenis van Mudra's, boeddhistische handhoudingen, en de betekenis en verspreiding van Hamsa's, handvormige amuletten.

Een thematische benadering levert een soms verrassende zoektocht op met onverwachte overeenkomsten tussen verschillende culturen. Het is een invalshoek die stimuleert om achter een object de vaak verborgen betekenis te gaan zoeken.

De tentoonstelling '944 handen' loopt van 15 december 2018 tot 20 januari 2019 in het 'Hofke van Chantraine', Kerkstraat 46 in Oud-Turnhout, België.

In veel Afrikaanse landen wordt vaak met symbolen en beeldspraak gewerkt. 'Wie de hand heeft, heeft de macht'.

Bij de Ashanti in Ghana laat de koning het spreken over aan zijn woordvoerders. Ter herkenning dragen zij een staf met als bekroning een voorwerp dat een spreekwoord voorstelt. Een voorbeeld daarvan is de staf met daarop een hand die een ei vasthoudt (afb 4). Dit symbool is een waarschuwing voor de machtshebbers: 'Je moet met de macht omgaan als met een ei, je moet het stevig vasthouden of het valt op de grond in stukken, maar je mag het niet krampachtig vastknijpen of het barst in je eigen handen'. Hetzelfde symbool is ook gebruikt bij het ceremoniële mes van afbeelding 5.

Een duidelijk uiting van de macht van de koning is het amulet met de hand die de slurf van een olifant vasthoudt (afb. 1). Ze is gemaakt in ivoor, een materiaal voorbehouden aan de koning. Dat hij de slurf van de olifant, het machtigste dier, in bedwang houdt benadrukt de oppermachtige status van de koning.

Klein van afmeting (4,5 cm) is het goudgewicht van de Ashanti (afb. 2), dat een dubbele gong met een hand voorstelt. Met de dubbele gong wordt de komst van de koning aangekondigd. De opgestoken duim verbeeldt de macht van de koning, de vingers de leden van de gemeenschap die samen de sterkte van de samenleving vormen.

De hand met de wijsvinger

opgestoken is bij de Ashanti een illustratie van het begrip 'God is almachtig en de opperste heerser' of 'er is maar één man machtiger dan de koning en dat is God' (afb. 3). Een ander voorbeeld waarbij de macht van de koning gesymboliseerd wordt door een hand is het ceremoniële mes, Tshimbhaapa, van de Woyo uit Angola.

De hand symboliseert de chef die heerst over de gemeenschap. De ruit verzinnebeeldt het dorp met de vier zonnestanden. De zonsopgang staat voor de geboorte, het middaguur voor de rijpheid, zonsondergang voor de dood en middernacht voor de wereld van de voorouders. De driehoekige uitsteeksels geven de huizen van het dorp weer, maar verwijzen ook naar de krokodil, die machtiger is dan de vissen en dus vergelijkbaar met de macht van de koning. De halve cirkel is een deel van de maan, die zichzelf verbergt zoals de koning hoort te doen.

Handen op pijpen

In Afrika zijn pijpen een prestigieuze voorwerp en vaak voorbehouden aan de chef en zijn notabelen. Het roken is een ritueel gebeuren dat bij bepaalde gelegenheden plaatsvindt.

Zo is het in Kameroen de gewoonte dat de chef de velden bezoekt en de rook uit de pijp over de gewassen blaast voor een goede oogst. De pijpen van de koningen in Kameroen kunnen indrukwekkend zijn van afmeting en fantasierijk in hun uitwerking.

De betekenis van de hand in Afrikaanse culturen

4

7

5

6

1. Ivoren amulet van de Baule (15 cm). De macht van de koning wordt benadrukt door het in bedwang houden van een olifant.

2. Een goudgewicht (4,5 cm) van de Ashanti. De dubbele gong staat symbool voor het aankondigen van de komst van de koning. De opgestoken duim verbeeldt de macht van de koning, de vingers de sterkte van de samenleving.

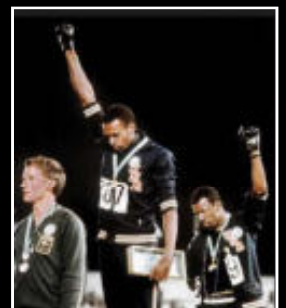
3. Deze ivoren hand van de Ashanti is een verwijzing dat er maar een man machtiger is dan de koning en dat is God (6,5 cm).

4. Het bovenste deel van de staf van een woordvoerder van een Ashanti koning is vaak versierd met een verwijzing naar een spreekwoord. De hand, die een ei vasthoudt, symboliseert dat men macht behoedzaam moet uitoefenen.

5. Ceremonieel zwaard van de Ashanti, (51 cm).

6. Een ceremonieel mes van de Woyo uit Angola. Naast de hand als symbool van de heerschappij van de chef over de gemeenschap (47 cm).

7. De kop van een koninklijke pijp die bij bepaalde rituelen gebruikt worden. Djenne (10 cm).

8 en 9. Bronzen figuurtjes van gevangenen die met hun geketende handen onderwerping symboliseren. (vlnr Ashanti (5,5 cm, 4,5 cm en 4 cm en Dogon 18 cm)

10. Amuletten in de vorm van slavenketens als bescherming tegen gevangenneming en ontvoering (boven Dogon, 10 cm, onder Lobi, 2,5 cm).

11. Een Grebo-masker (Liberia) dat enerzijds de gemeenschap moet beschermen en anderzijds het kwade moet afschrikken (45 cm).

12. Haarkammen met vuist zijn het symbool van de bewuste keuze voor kroeshaar als onderdeel van de Black is beautiful-beweging.

13. Symbolen van de Black Power beweging tijdens de huldiging van de 200 meter sprint op de Olympische Spelen van 1986.

Geketende handen

Een heel andere symboliek spreekt uit de beeldjes van geketende personen of van amuletten in de vorm van slavenketens. Hier wordt geen macht gesymboliseerd, maar onderwerping.

De bronzen figuren van afbeelding 8 en 9 stellen gevangenen of slaven voor. Ze werden op een schrijn geplaatst ter ere van de voorouders. Ze zouden bescherming bieden tegen onrecht en mogelijke gevangenneming of slavernij. Het ketenen van een figuur betekent dat men het slechte, het gevaar, de ziekte onderwerpt en overmeestert. Een klein detail op de meest linker Ashanti-figuur van afbeelding 8 vertelt een merkwaardig gebruik in vroegere tijden. De onderkaak is doorboord met een dolk, om hem letterlijk monddood te maken. Het moest vermijden dat de gevangene een vervloeking over de beul zou uitspreken en hem zo zou overleveren aan de wraak van de goden. Amuletten in de vorm van een slavenketen (afb. 10) werden aan kinderen gegeven, die oud genoeg waren om de veilige omgeving van het dorp te verlaten. Het moest hen tegen ontvoering en slavernij beschermen of in overdrachtelijke zin tegen kwaad van buiten uit.

Ter bescherming

Soms zijn handen opgenomen in de symboliek van maskers, getuige het Grebo-masker van afb. 11. De Grebo leven in het zuidoosten van Liberia. Dit vrij grote masker (45 cm) hoort tot het 'ji gla' type dat door de krijgers werd gedragen bij grote sociale

spanningen of conflicten.

Het masker werd bedekt met wit pigment, de kleur van de andere wereld. Daardoor is het de weergave van een spirituele geest. Merkwaardig is de combinatie van dier (chimpansee) en de menselijke handen in één krachtig geheel. Het masker heeft een bewegelijke onderkaak en vertoont restanten van rood pigment, de kleur van bloed en geweld. Het imposante masker moet enerzijds de gemeenschap beschermen en anderzijds het kwade afschrikken.

Als protestsymbool

Tijdens de huldiging van de 200 meter sprint op de Olympische Spelen van 1986 steken de Amerikanen Tommie Smith en John Carlos een gehandschoende vuist in de lucht, de zogenaamde Black Power groet, als protest tegen de discriminatie van de zwarten in Amerika. Ze stonden er ook blootvoets als teken van de armoede van de zwarte bevolking. Terug in Amerika werden ze verketterd en het was meteen het einde van hun sportloopbaan.

De gebalde vuist op een kam is een verwijzing naar 'nappy hair' (kroeshaar), de bewuste keuze voor 'natural afro hair' in plaats van de westerse haarmode. De 'natural hair movement' is een verlengde van de Black is beautiful idealen. ;Haal de kronkels uit je geest, niet uit je haar' klonk het.

Nog steeds wordt het dragen van kroeshaar beschouwd als een politiek statement tegen de overheid en als een symbool van de burgerrechtenbeweging.

udra's zijn boeddhistische houdingen van de hand, die een symbolische betekenis hebben.

Ze zijn duizen-

den jaren oud en zouden uit de Indische dans afkomstig zijn. Hoewel door de tijden heen en in de verschillende streken de Boeddhabeelden kunnen verschillen zijn het de mudra's die de betekenis aangeven.

Ruim 2500 jaar geleden werd prins Gautama Siddharta bij een wandeling buiten de beslotenheid van het paleis geconfronteerd met het leed van het volk. Hij besloot via meditatie onder een boom inzicht te verwerven over de oorzaak van het leed. Na 49 dagen van meditatie bereikte hij de volledige verlichting. Vanaf dat moment was hij de Boeddha.

De houding van de hand of mudra van de boeddhabeelden verwijst naar belangrijke momenten uit het leven van Boeddha.

De voornaamste mudra's

Dhyana-Mudra: de linkerhand rust in de rechterhand en de duimen raken elkaar. De handen die een kommetje vormen laten de leegte zien en de bereidheid om kennis en inzicht te ontvangen. Het is de typische meditatiehouding en de totale balans.

Bhumisparsha-Mudra: de linkerhand ligt op de schoot, de handpalm naar boven. De rechterhand rust op de knie en de vingers wijzen naar de aarde. Deze mudra symboliseert de aanraking met de aar-

de, het moment waarop Boeddha de verlichting bereikte met de aarde als getuige.

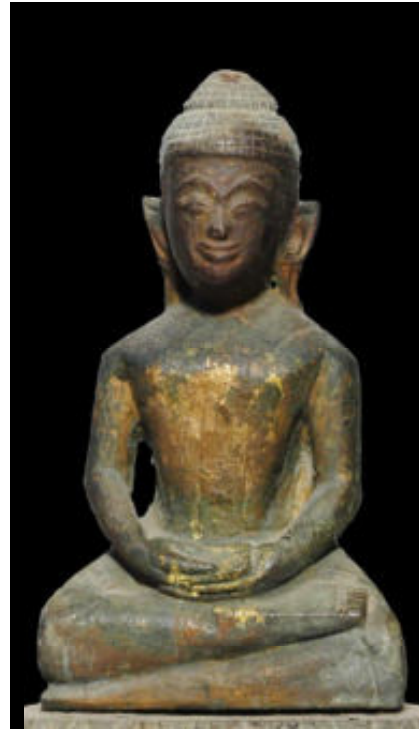
Ahgaya-Mudra: de rechterhand is opgeheven ter hoogte van de borst en de handpalm is naar buiten gekeerd. Het is het teken van geruststelling.

Varada-Mudra: de rechterarm is naar beneden gericht met de handpalm naar buiten toe. De vijf vingers symboliseren de vijf volmaaktheden: vrijgevigheid, moreel besef, geduld, inzet en concentratie. Deze mudra is het gebaar van een gunst-verlening.

Vitarka-Mudra: de rechterarm is opgeheven, de handpalm naar buiten en de duim en wijsvinger tegen elkaar. Het geeft de Boeddha weer als leraar die zijn woorden met deze houding kracht bijzet.

Dharmachakra-Mudra: dit wordt het gebaar van de prediker genoemd. Beide handen zijn voor de borst, de rechterhand iets hoger. De top van de wijsvinger raakt de top van de duim en wijsvinger van de andere hand en vormen een cirkel die het rad van de leer doen draaien.

Gebaseerd op deze mudra's is de handyoga ontstaan. Het uitgangspunt is dat de gevoeligheid van de organen en lichaamsdelen in sectoren in de hand te situeren zijn. Er bestaan misschien welke honderd of meer mudra's die bij meditatie dienstbaar zijn of kunnen helpen bij een genezingsproces. Men dient echter weken of maanden deze mudra's te beoefenen om de opgestapelde negativiteit uit het lichaam te verwijderen. Een handig en toegankelijk boek hierover is Mudra werkboek van Gertrud Hirschi.

1. Boeddha met Dhyana-Mudra, dwz in meditatiehouding en totale balans (hout, Thailand, Sukhothai, 17e eeuw, 25 cm), collectie Jacques Cremer.

2. Albasten Boeddha met Ahgaya-Mudra, het teken van geruststelling (China, Northern Wei Dynastie, 386-535, 31 cm), collectie Jacques Cremer.

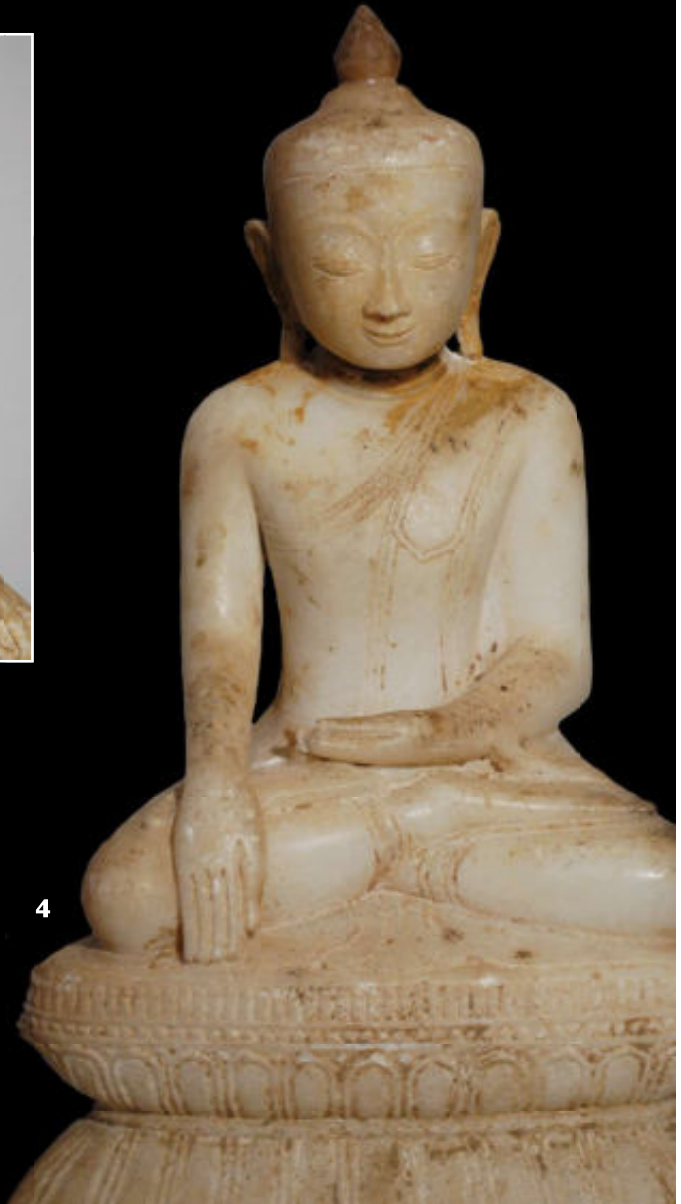
3. Lohan wijsgeer met Vitarka-Mudra (gietijzer, China, late Ming dynastie, 1367-1644, 32,5 cm), collectie Jacques Cremer.

4. Boeddha zittend op een lotus met Bhumisparsha-Mudra (albast, Myanmar, Shan, 18e-19e eeuw, 55 cm), collectie Jacques Cremer.

De betekenis van de houding van de hand in het boeddhisme

2

4

3

De hand als amulet

1 en 2. Twee symmetrische Hamsa's (zilver, 3 en 3,5 cm), waarbij de hand niet realistisch is weergegeven. De rechter heeft een ronde edelsteen in de handpalm ter bescherming tegen het kwade oog.

3. Een niet symmetrische Hamsa met de afbeelding van een hagedis erop, het symbool van onverwoestbaar leven (zilver, 11 cm).

4. Deze Hamsa met Davidster is duidelijk gemaakt voor de Joodse gemeenschap (zilver, 6 cm).

5. Bij de Maya en de indianen van Noord-Amerika verwijst het teken van de Hamsa naar het opperwezen.

6. Het jainisme, een religie uit India, kent ook het symbool van de Hamsa.

7. De vissen aan deze Hamsa symboliseren immuniteit voor het kwade oog (zilver, 15 cm).

8. Hand van Fatima op een zilveren 10 dollar munt van de Republic of Palau (Micronesië, 3,8 cm).

Een Hamsa of Khamsa is een handvormige amulet die persoonlijke bescherming tegen het kwaad biedt. De oorsprong ervan gaat terug tot 1500 vChr. toen dit handvormige amulet gewijd was aan Tanit, de beschermgodin van Carthago (in het huidige Tunesië). De naam Hamsa is afkomstig uit het Semitisch en betekent vijf.

Vaak wordt de hand symmetrisch weergegeven, met in het midden drie langere vingers en aan elke kant een kortere. Merkwaardig aan dit amulet is het multiculturele aspect. Zowel in het Midden-Oosten, als in India, maar ook in Noorden Midden-Amerika kent men dit symbool.

In het Midden-Oosten wordt het door twee culturen, die vaak vijandig tegenover elkaar staan, gebruikt: de moslims en de joden.

Bij de moslims wordt de Hamsa ook wel de hand van Fatima genoemd, naar Fatima Zahra de dochter van Mohammed. Khamsaf betekent vijf in het arabisch en is een verwijzing naar de vijf geboden van de islam: een bedevaart naar Mekka maken, het openlijk belijden van de islam, liefdadigheid beoefenen, vasten tijdens de Ramadan, vijf keer per dag bidden richting Mekka. Op sommige amuletten is een salamander aangebracht, het teken van onverwoestbaar leven. De salamander overleeft immers, ook onder de hardste levensomstandigheden in de woestijn.

De joodse gemeenschap in het Midden-Oosten nam deze beschermvorm over, ze behield de naam Hamsa, maar

noemde het ook wel de Hand van Miriam, naar de zus van Mozes.

Voor de joden is het de weergave van de helpende hand van God bij de uittocht uit Egypte. Elk van de vijf vingers staat voor een van de vijf boeken van de Torah, vandaar de naam 'hamesh' dat vijf betekent.

Vaak is er een edelsteen of een cirkelvormig oog in de handpalm aangebracht. Het amulet moet bescherming bieden tegen het kwade oog. In veel gevallen is er een vis in verwerkt, vissen leven onder water en zijn immuun voor de negatieve krachten van het kwade oog.

Ook in India vinden we dit symbool en wel bij het jainisme, naast het boeddhisme een sterk verbreide religie in India. De hand is het symbool voor 'Ahimsa', wat staat voor het vermijden van himsa (letsel) en eerbied voor het leven. Ahimsa of volledige geweldloosheid is de kern van het jainisme en vormt een onderdeel van het boeddhisme en hindoeïsme. Mahatma Gandhi bracht met zijn non-violence beweging in India deze levenshouding in praktijk bij zijn onafhankelijkheidsstrijd. En merkwaardig genoeg, de grootste jain tempel buiten India staat in Wilrijk. (red: Wilrijk ligt iets ten zuiden van Antwerpen).

Eye-in-hand symbolen werden ook bij de Maya gebruikt en bij indianenvolkeren in de Mississippi regio in Noord-Amerika. Het is een verwijzing naar het opperwezen.

mateusen@skynet.be